कण्वो घौरः। मरुतः। गायत्री

कद्ध नूनं कधप्रियः पिता पुत्रं न हस्तयोः। दधिध्वे वृक्तबर्हिषः॥ १ ॥०३८ ॥०१

कत्- कदा। कधप्रियः- मन्त्रप्रियाः। वृक्तबर्हिषः- देवेभ्य आवर्जितं समर्पितं दर्भासनं यैस्ते वृक्तबर्हिषः। समर्पितचित्ताकाशा इत्याध्यात्मिके। बर्हिःशब्दोऽन्तरिक्षनामसु पठितः। हिंसावर्जिता वा। बर्ह हिंसायाम्। मरुतः प्राणविशेषाः। यथा पिता- जनकः। पुत्रम्- वत्सम्। हस्तयोः। धारयति। तथा दधिध्वे- अस्मान् धारयथ ॥१॥

क्व नूनं कद्वो अर्थं गन्ता दिवो न पृथिव्याः। क्व वो गावो न रण्यन्ति॥ १ ॥०३८ ॥०२

क्व- क्व स्थ। वः- युष्माकम्। अर्थं- ज्ञानम्। अस्ति। दिवः- द्युलोकात्। पृथिव्याः- भूम्या उपरि अवतीर्णाः। न- इव। सन्ति भवन्तः। क्व। वः- युष्माकम्। गावः- चिद्रश्मयः। न रण्यन्ति- मन्त्रान् न प्रकटयन्ति। सर्वत्र प्रकटयन्त्येवेति भावः। किन्तु तच्छ्रुत्यर्थमस्माकमधिकारो वा न वेति चिन्तितव्यः ॥२॥

क्व वः सुम्ना नव्यांसि मरुतः क्व सुविता। क्वो३ विश्वानि सौभगा॥ १ ॥०३८ ॥०३

वः- युष्माकम्। नव्यांसि- अभिनवानि। सुम्ना- सुखानि। क्व। मरुतः- प्राणविशेषाः। क्व। सुविता- शोभनप्राप्याणि। विश्वानि- सर्वाणि। सौभगा- सौभाग्यानि। क्व ॥३॥

यद्यूयं पृश्निमातरो मर्तासः स्यातन। स्तोता वो अमृतः स्यात्॥ १ ॥०३८ ॥०४

यत्- यदि। यूयम्। पृश्निमातरः- अखण्डप्रकृतिजाः। पृश्निः माता येषां ते। पृश्निः अखण्डप्रकृतिरदितिः। मर्तासः- मर्त्यलोकस्थाः। स्यातन- भवेत। तर्हि वः- युष्माकम्। स्तोता- उपासकः। अमृतः- अमरणधर्मा। स्यात्- भवेत्॥४॥

मा वो मृगो न यवसे जरिता भूदजोष्यः। पथा यमस्य गादुप॥ १॥०३८॥०५

वः- युष्माकम्। जरिता- स्तोता। अजोष्यः- अशरण्यः। मा भूत्। मृगो न यवसे- कृष्णसारो यथा तृणखादनानन्तरं पुष्टो भवति तथा भवदाश्रितोपि भवदाश्रयाच्छरण्यो भवत्विति भावः। यमस्य- पापोपरमाधिदैवतस्य। यम उपरमे। उप। गात्- गच्छतु॥५॥

मो षु णः परापरा निर्ऋतिर्दुर्हणा वधीत्। पदीष्ट तृष्णया सह॥ १॥०३८॥०६

नः- अस्मान्। परापरा- अतिबला। निर्ऋतिः- सुखादिदुःखनिधनात्मकात्रधिदेवता। मो सु वधीत्- मा सम्यक् हिंसीत्। तृष्णया सह- हृत्स्थया विषयतृष्णया सह अत्रधिदेवता अपि। पदीष्ट- अस्मन्मनसः पततु॥६॥

सत्यं त्वेषा अमवन्तो धन्वञ्चिदा रुद्रियासः। मिहं कृण्वन्त्यवाताम्॥ १॥०३८॥०७

त्वेषाः- दीप्तिमन्तः। अमवन्तः- बलवन्तः। रुद्रियासः- रुद्रजप्राणाः। रुद्रो वेगदेवता। मरुतः। धन्वन्- शुष्कस्थानेपि। शुष्कहृदयेपि। अवाताम्- वातरहिताम्। मिहम्- वृष्टिं। कृण्वन्ति- कुर्वन्ति। आध्यात्मिके तु प्राणातीतां चैतन्यवृष्टिं कुर्वन्ति। सत्यं प्रकाशयन्ति॥७॥

वाश्रेव विद्युन्मिमाति वत्सं न माता सिषक्ति। यदेषां वृष्टिरसर्जि॥ १॥०३८॥०८

यत्- यदा। एषाम्- मरुताम्। वृष्टिः- वर्षा। असर्जि- सृष्टा। सृज विसर्गे। तदा। वाश्रेव- धेनुरिव। विद्युत्- तडिदिन्द्रशक्तिः। मिमाति- गर्जति। माङ् शब्दे। वत्सम्- गोवत्सम्। माता- गोमाता।

न- इव। सिषक्ति- सेवते। प्राणबलेन परमार्थसत्यवृष्टिप्रापणयत्ने इन्द्राख्येन्द्रियेशनशक्तिरपि सहायभूतेत्याध्यात्मिकम्॥८॥

दिवा चित्तमः कृण्वन्ति पर्जन्येनोदवाहेन। यत्पृथिवीं व्युन्दन्ति॥ १॥०३८॥०९

यत्- यदा। पृथिवीम्- भूमिम्। व्युन्दन्ति- विशेषेण क्लेदयन्ति। तदा। पर्जन्येन- वृष्टिरूपेण। उदवाहेन- जलेन। दिवा चित्- दिने एव। तमः- अन्धकारं। कृण्वन्ति- कुर्वन्ति। आध्यात्मिके तु यदा आशरीरं चित्ताधारशक्तिप्रवाहेण क्लेदयन्ति तदा दैवीचेतनावत्समाधावेव बाह्यलोकमप्रज्ञं करोत्यैकाग्र्यात्॥९॥

अध स्वनान्मरुतां विश्वमा सद्म पार्थिवम्। अरेजन्त प्र मानुषाः॥ १॥०३८॥१०

अध- अथ। मरुताम्- प्राणविशेषाणाम्। स्वनात्- शब्दान्मन्त्रभूतात्। विश्वम्- सर्वं मनःप्राणादिकम्। भुवःसुवरादिकं वा। आ सद्म पार्थिवम्- भूमिपर्यन्तम्। शरीरपर्यन्तं वा। प्र- प्रकर्षेण। अरेजन्त- अकम्पन्त। अनुभवजनितहर्षोद्रेकात्कम्पनम्। मानुषाः- उपासकाः। अपि अरेजन्त॥१०॥

मरुतो वीळुपाणिभिश्चित्रा रोधस्वतीरनु। यातेमखिद्रयामभिः॥ १॥०३८॥११

मरुतः- प्राणविशेषाः। वीळुपाणिभिः- दृढपाणिभिः सहिताः। चित्राः- विचित्राः। रोधस्वतीः- अपः। चित्ताधारशक्तिप्रवाहभूताः। अनु। अखिद्रयामभिः- अच्छिन्नगमनैः। ईम्- एनां सुमतिम्। यात- गच्छत॥११॥

स्थिरा वः सन्तु नेमयो रथा अश्वास एषाम्। सुसंस्कृता अभीशवः॥ १॥०३८॥१२

एषां वः- युष्माकम्। नेमयः- रथचक्रवालाः। रथाः- वाहनानि। अश्वाः- हयाः। एते सर्वे लक्ष्यप्रापकगतिप्रतीकाः। स्थिराः- दृढाः। सन्तु- भवन्तु। अभीशवः- भवतां रश्मयः। सुसंस्कृता भवन्तु ॥१२॥

अच्छा वदा तना गिरा जरायै ब्रह्मणस्पतिम्। अग्निं मित्रं न दर्शतम्॥ १ ॥०३८ ॥१३

जरायै- मन्त्रसिद्ध्यर्थम्। तना- विस्तृतया। गिरा- वाचा। ब्रह्मणस्पतिम्- मेधाधिदैवतम्। दर्शनीयं मित्रं न- सुदर्शनं सखायमिव राजन्तम्। अग्निम्- सर्वभूतहितक्रतुम्। अच्छ- अभिलक्ष्य। वद- ब्रूहि ॥१३॥

मिमीहि श्लोकमास्ये पर्जन्य इव ततनः। गाय गायत्रमुक्थ्यम्॥ १ ॥०३८ ॥१४

श्लोकम्- ऋचम्। मिमीहि- प्रमाणभूतं कुरु। माङ् माने। पर्जन्य इव- वृष्टिरिव। आस्ये- मुखे। ततनः- ऋचं व्याख्यां कृत्वा विस्तारय। उक्थ्यं गायत्रम्- साम। गाय ॥१४॥

वन्दस्व मारुतं गणं त्वेषं पनस्युमर्किणम्। अस्मे वृद्धा असन्निह॥ १ ॥०३८ ॥१५

त्वेषम्- दीप्तिमन्तम्। पनस्युम्- मन्त्रस्तुत्यम्। अर्किणम्- मन्त्रमयम्। मारुतं गणम्- प्राणसमूहम्। वन्दस्व- नमस्कुरु। स्तुहि च। वदि अभिवादनस्तुत्योः। अस्मे- अस्माकम्। इह- अत्र। वृद्धाः- प्रवृद्धाः। असन्- भवन्तु ॥१५॥